

„A SZÓKINCS AZ NEKEM NEM ANNYIRA BŐ”¹

AZ AUSZTRÁLIAI MAGYARSÁG NYELVÉNEK NÉHÁNY LEXIKAI SAJÁTOSSÁGA A NYELVFENNTARTÁS SZEMPONTJÁBÓL

KOVÁCS MAGDOLNA

1. Bevezető

Az utóbbi évek kutatásai arra mutatnak, hogy nemcsak a magyarországi kisebbségek körében, hanem a határainkon túli és a szórványban élő kisebbségi magyarok nyelvében is észlelhetők a fokozatos nyelvváltás jelei (vö. például Gal 1979 a burgenlandi magyar nyelvről; Kontra 1990; Bartha 1995a, 1995b és 1996; Fenyvesi 1995, 1996 és 1998a, 1998b az amerikai magyar nyelvről; Borbély 1995 a magyarországi román nyelvről; Lanstyák 2000: 227–228 a szlovákiai magyar nyelvről).

Cikkemben az ausztráliai magyar nyelv néhány lexikai sajátosságát elemzem a nyelvfenntartás és nyelvváltás szempontjából. A *nyelvcseré*, *nyelvváltás* és a *nyelvvésztes* szakszót a magyar szociológiai szakirodalomban néha szinonimaként, néha egymást kiegészítő terminus technicusként szokták használni (vö. Kiss 1995: 195–196; Bartha 1995b; Lanstyák 2000: 227–228). Jelen dolgozatban a *nyelvcseré* szót egy kétnyelvű közösség kétnyelvűségének teljes megszűnésére alkalmazom, a *nyelvváltást* pedig a teljes nyelvcserét megelőző folyamatra, amelyet a nyelvhasználati szinterek fokozatos szűkülése és az egyéni strukturális *nyelvvésztes* (nyelvi erózió) jellemez.

2. Magyarok Ausztráliában: történeti-kulturális háttér

Magyarok szórványosan már a XIX. században is kerestek új hazát Ausztráliában, tömeges Ausztráliába vándorlásról azonban csak a második világháború után beszélhetünk. A két legnagyobb magyar bevándorlási hullám közül az első közvetlenül a második világháború után kezdődött, és csúcát a 48-as fordulat után érte el, a második hullám az 56-os forradalomhoz kapcsolódott.

Pontos adataink az ausztráliai magyarság lélekszámáról nincsenek. Ausztrál népszámlálási adatok szerint 1947-ben csak 1 227 Magyarországon született személy tartózkodott Ausztráliában, 1954-ben már 14 602, 1961-ben pedig 30 553 (vö. Jupp és York 1995; az 1961-es adat már az 1956-os forradalom után Ausztráliában letelepültek számát is tartalmazza). A legutóbbi, 1996-os népszámlálási adatok szerint 25 263 Magyarországon született személy él Ausztráliában. Ezen adatok nem tartalmazzák a határainkon túl kisebbségben élő magyarok ausztráliai bevándorlási adatait, sem pedig az Ausztráliában született második és harmadik generációs magyarok számát. A *Magyar Élet–Hungarian Life* c. ausztráliai magyar folyóirat címlapja 55 000 ausztráliai magyarhoz szól. Az 1991-es népszámlálás alapján – statisztikai becslés módszerét alkalmazva – Kunz (1997: 232) 74 482-re teszi azoknak a bevándorlóknak és

¹ Idézet egy második generációs ausztráliai magyar adatközlőtől.

Ausztráliában születetteknek a számát, akiknek legalább az egyik szüleje magyar. Az Ausztráliában élő magyarul beszélők száma 29 789 volt az 1991-es népszámlálás idején.

Az Ausztráliába bevándorló magyarok szociális-kulturális háttere jelentősen eltér a XIX–XX. század fordulóján Amerikában hazát keresőktől. Az amerikai magyar bevándorlókkal ellentétben agrár háttere ugyanis elenyészően kevés ausztráliai magyarnak van. Közvetlenül a második világháború előtt főként magyar zsidók és liberális demokraták telepedtek le Ausztráliában. A második világháború utáni bevándorlók között voltak nemesek, zsidó túlélők, jobboldaliak, de szociáldemokraták is; az ötvenhatosok között sok volt a fiatal diák, iparos, kereskedő és gyári munkás (vö. Kunz 1997: 121, 130–131, 155–56).

A ausztráliai magyarok nagy része nagyvárosokban él; a magyarul beszélők döntő többsége Sydney-ben és Melbourne-ben lakik. Az ausztráliai magyaroknak vannak saját szervezeteik, klubjaik, néptáncsoportjaik és cserkészcsapataik. A nagyobb városokban magyar nyelvű istentiszteleteket is tartanak. A magyar nyelv oktatását általában hétvégi iskolákban oldják meg; a fiataloknak a cserkészet is nyújt magyar nyelvű szabadidős programokat. A magyar nyelv választható érettségi tantárgy Ausztráliában. Az ausztráliai magyarság legnagyobb közös rendezvénye az úgynevezett 'magyar napok', amelyet háromévenként felváltva rendeznek Ausztrália különböző nagyvárosaiban. Az ausztráliai magyarság hetilapja, a *Magyar Élet–Hungarian Life* magyar nyelven jelenik meg. Dezséry adelaide-i kisebbségi kiadója több magyar nyelvű könyvet is megjelentetett. A nagyobb ausztráliai városokban magyar nyelvű rádióadásokat is sugároznak. (Kunz 1997: 171–194.)

A fent leírt szervezetek, magyar nyelvű fórumok a nyelvfenntartást szolgálják. Ennek ellenére a Clyne (1991: 67) által közölt adatok szerint az ausztráliai magyar közösséget már 1986-ban a fokozatos nyelvváltás jellemezte: a nyelvfenntartási arány az első generációnál 70,6 százalékos, a második generáció esetében 49,4 százalékos és a második és harmadik generáció határán levőké² 12,8 százalékos volt. A fokozatos nyelvváltás nemcsak a magyar bevándorlók, hanem a bevándorló kisebbségek jellemzője szerte a világon. Ausztráliában az őshonos és bevándorló kisebbségi csoportok nyelvváltási folyamatát elsősorban az 1980-as évekig gyakorolt, erősen asszimilációs politikával magyarázhatjuk (vö. Clyne 1991: 12–18; Romaine 1991: 1–5).

3. Az adatgyűjtés módszere és az adatközlők

Az ausztráliai magyar nyelvi anyag 35 ausztráliai magyarral készített, magnószalagra rögzített interjút tartalmaz, összesen 28 óra 9 percnyi időtartamban. Az anyagot 1993–94-ben gyűjtöttem nagyrészt Sydney-ben és Sydney környékén lakó magyaroktól.³ Az adatközlők egy részével különböző sydney-i magyar rendezvényeken találkoztam (pl. magyar napok, magyar iskola, cserkészet, templom), a többieket újsághirdetés útján toboroztam. Néhányan pedig „ismerősöm ismerősei” voltak. A riportok az említett rendezvényeken, az adatközlők otthonában, illetőleg a gyűjtő

² Az egyik szülő első generációs, a másik pedig második.

³ A 35 adatközlőből csak hatan laktak másutt, közülük is hárman korábban sydney-i lakosok voltak.

otthonában készültek, egyszerre általában egy személlyel. Négy esetben házaspárokat vagy barátokat együtt vettem fel magnóra (összesen nyolc személy).

Az adatközlők generációs és nemek szerinti megoszlása viszonylag egyenletes: a 18 első és 17 második generációs magyar közül 19 a nő és 16 a férfi. Első generációs magyarnak számítottam azt a személyt, aki a kivándorlaskor már betöltötte a 15. életévét. Ausztráliában született gyermekeik és a 15. évüket még be nem töltött kivándorlók alkotják a második generációt. Az adatközlők közül egy a második és harmadik generáció határán helyezkedik el: apai ágon a második, anyai ágon a harmadik generációhoz tartozik – őt a második generációhoz soroltam.⁴

Az adatközlők regionális-nyelvjárási háttere nem egységes, bár Budapest-domináns: A 35 adatközlőből 22 maga vagy legalábbis az egyik szülője budapesti lakos volt a kivándorlás előtt. A többi adatközlő nyelvjárási háttere szinte az ország valamennyi nyelvjárási területét reprezentálja; egy adatközlőnek szlovákiai, kettőnek pedig erdélyi nyelvjárási háttere van. Foglalkozásuk szerint az adatközlők heterogén csoportot alkotnak: van közöttük munkás, kereskedő, középiskolás diák, egyetemi tanár, nyugdíjas stb. Átlagos iskolázottságuk középiskolai szintű.

Az interjúkat eredetileg úgynevezett irányított formában terveztem. Az irányított kérdések a következő témakörökhöz kapcsolódtak: 1) a haza elhagyása, 2) az utazás és az Ausztráliába érkezés, 3) első benyomások Ausztráliában, 4) munka/tanulás, 5) veszélyhelyzet, 6) családi élet, 7) szabadidő/hobbi, 8) Ausztrália és Magyarország közötti különbségek, 9) televíziós műsor, film vagy egy könyv történetének elmesélése, 10) jeles napok, 11) a magyar nyelv használata. E témák nagy része Kontra (1990: 131–138) South Bend-i gyűjtésekor használt kérdéseken alapult. Az interjúalanyokat azonban hagytam „elkalandozni” a témáktól, így az interjúk az irányított és a kötetlen interjú ötvözetei.

Jelen cikkemben főként az interjúkon alapuló nyelvi korpusz alapján jellemzem az ausztráliai magyar nyelvet; megállapításaimhoz azonban kétéves ausztráliai tartózkodásom alatti személyes megfigyeléseimet is felhasználom.

4. A fokozatos nyelv váltás ismérvei: Elméleti háttér és módszertani kérdések

Thomason és Kaufman (1991 [1988]: 65–109) a nyelvi kontaktusok két alaptípusát különbözteti meg: *nyelvfenntartás* és *nyelvcsere*. A *nyelvcsere* szakszót egy közösség eredeti nyelvének végleges elvesztésére alkalmazzák. Thomason és Kaufman számára tehát mindaddig *nyelvfenntartásról* van szó, amíg egy nyelvet valamilyen szinten beszél egy adott közösség, akármennyi változás következze is be az adott nyelvben. A nyelvfenntartás végkifejlete azonban – paradox módon – *nyelvi halál* (*language death*) is lehet. Thomason és Kaufman szerint a nyelvfenntartási folyamatot *nyelvi kölcsönzés* jellemzi, amely a kölcsönsszavakon kívül magában foglalhatja a strukturális kölcsönzést is. A kölcsönzési folyamatot láncreakció formájában ábrázolják: minél

⁴ Ez a fajta generációs besorolás nem problémamentes, de a határt valahol meg kellett húzni. E besorolás alapján például egy 14 éves korában Magyarországról szüleivel kivándorló személyt, aki alapiskoláit majdnem teljesen Magyarországon járta ki, a második generációhoz kellett sorolnom, annak ellenére, hogy nyelvvezete közelebb áll az első, mint a második generáció beszédéhez. Rajta kívül még egy hasonló határeset fordul elő az anyagban.

szorosabb a kapcsolat a nyelvi érintkezésben részt vevő beszélők között, annál több kölcsönzéssel számolhatunk. A kölcsönzések első szakaszát szavak kölcsönzése jellemzi, a második szakaszban a szókölcönzés mennyisége növekszik és alapszavakra is kiterjedhet, majd a következő szakaszokat az egyre nagyobb mennyiségű strukturális kölcsönzések jellemzik.

Campbell és Muntzel (1992 [1989]) a fokozatos nyelvváltás jellemzői között tartják számon a nyelvhasználati szinterek szűkülését valamint a strukturális nyelvi változásokat. Lauttamus (1992) szerint a Thomason és Kaufman (im.) által felvázolt szakaszos kölcsönzési folyamat jellemző a nyelvcserét megelőző fokozatos nyelvváltási folyamatra is.

Jelen dolgozatomban az ausztráliai magyar nyelv lexikai sajátosságait annak a nyelvváltási folyamatnak a részeként elemzem, melyet egyrészt Clyne (1991: 67) statisztikai adatai, másrészt saját gyűjtésem is alátámasztanak.⁵ A lexikai sajátosságok elemzése előtt állást foglalok a kódváltás (két nyelv, illetőleg kód váltása, váltogatása egyazon beszédaktusban, vö. Kiss 1995: 210; Auer 1998: 1) és kölcsönzés elkülönítésének kérdésében. A lexikai sajátosságoknak csak egy részére térek ki; s a szófajok közül az igei kategóriát emelem ki. Észrevételeimet összehasonlítom a kisebbségben élő magyarság szókincséről tett néhány korábbi megállapítással, főként Galnak (1992 [1989]) a felsőőri nyelvi újításokról szóló cikkével, valamint az amerikai magyar nyelv sajátosságaival.

5. Az ausztráliai magyar korpusz két lexikai sajátossága: kölcsönzés és szavak keverése

5.1. Kölcsönzés vagy kódváltás?

Az ausztráliai magyar korpusz közel ezer, a magyar köznyelvi és beszélt nyelvi formáktól eltérő lexikai jelenséget tartalmaz. Ez a mennyiség nem foglalja magában a nyelvi riportokban itt-ott felbukkanó nyelvjárási szavakat. Külön kategóriába kerültek a kódváltás esetei is, amelyeknek túlnyomó többsége egy-két szavas kifejezésből áll.

Az ausztráliai magyar nyelv szókincsére – mint a betelepülő kisebbségi nyelvek szókincsére általában is – a nagymérvű lexikai kölcsönzés jellemző. A szakirodalomban hosszas vita tárgyát képezték a kölcsönzések és az egyszavas kódváltások elkülönítésének kritériumai, valamint a kritériumok alkalmazásának problémái – a vita máig sem zárult le. A kölcsönzó és a kódváltás elkülönítésének leggyakrabban alkalmazott kritériumai a) a használati gyakoriság és b) a fonológiai és morfológiai integráció.⁶ Mivel az ausztráliai magyar interjúkorpusz nem mindig ad teljes képet egy szó használati gyakoriságáról az ausztráliai magyar nyelvben általában, a használati gyakoriság kritériumát elvettem.⁷ Morfológiai integráció többszavas kódváltásoknál is előfordult a szövegben, ezért az egyetlen támpont a fonológiai kritérium maradt. Azokat az ausztráliai angol szavakat, kifejezéseket, amelyek fonológiaiilag nem illeszkedtek a magyar nyelvhez az

⁵ 1998-ban nyelvhasználati kérdőívek alapján is gyűjtöttem adatokat a sydney-i magyar nyelvhasználatról. A kérdőívek tanúsága szerint a magyar nyelvhasználati szinterek szűkülnek. A kérdőív adatait máshol elemzem, jelen dolgozatomban nem térek ki bővebben rájuk.

⁶ Kontra (1990: 89–93) összefoglalja az ezzel kapcsolatos legfontosabb problémákat és eredményeket magyar nyelven, ezekre itt nem térek ki bővebben.

⁷ A South Bend-i magyar korpusz hasonló problémáiról vö. Kontra 1990: 92–93.

adatközlő beszédében, kódváltásnak tekintetem, a fonológiai és morfológiai integrálódó szavakat pedig kölcsönzésnek. A „kölcsönzés” kifejezést tehát az egyszer előforduló, fonológiai és morfológiai integrálódó szavakra is alkalmazom. Ezek vagy csak egy-egy beszélő idiolektusára jellemzőek vagy csupán az interjúhelyzetben előforduló egyszeri, alkalmi kölcsönzések, de lehetnek olyan szavak is, amelyek egyébként gyakran előfordulnak az ausztráliai magyar beszédben, az interjúban azonban ritkán bukkannak fel. Az egyszerűség kedvéért ezeket a szavakat együttesen kölcsönszóknak hívom.

A fent vázolt problémákat az alábbi példákkal kívánom megvilágítani. Az első idézet (1) a kódváltás esetét mutatja be: az angol szavakat angol kiejtés szerint használja az adatközlő, a *grant* ‘pénzsegély, ösztöndíj’ szó viszont morfológiai jól beilleszkedik a magyar mondatba.

- (1) Az állam itt szokott adni ilyen ARTISTIC dolgokra UM GRANT-et. <2.1>⁸
 ang. *artistic* ‘művészeti’
 ang. *um* ‘öő (nyögés)’
 ang. *grant* ‘pénzsegély, ösztöndíj’

A második példa (2) a magyar nyelvhez fonológiai is illeszkedő angol szavakat mutat be – az ilyen típusú szavak a kölcsönzés, kölcsönszó kategóriájába kerültek a korpuszban, még akkor is, ha csak egyszer fordulnak elő a szövegekben. Az alábbi példa egyébként nem az adatközlő beszédére jellemző – a példával az adatközlő csak illusztrálni akarja, illetve ki akarja figurázni az ausztráliai magyar beszédet és ezért idézi egyik ismerősét, akinek a beszédére szerinte a következő mondat nagyon jellemző:

- (2) Megyek az én szegény görlfrendemmel, azt mondja, mert csak *hoppingol* a *bróken* *lavján*. <1.4>
görlfrend < ang. *girlfriend* ‘barátnő’
hoppingol < ang. *hop* ‘szökdel, ugrál’; itt: átv. ‘lovagol’, ‘kesereg’
bróken < ang. *broken* ‘szétszakadt, széttört’
lav < ang. *love* ‘szerelem’

A harmadik (3) és negyedik (4) példa azt kívánja bemutatni, hogy a különböző adatközlőknél ugyanaz a szó kölcsönzés és kódváltás formájában is előfordulhat. A kölcsönzéssel integrált angol szavak általában az első generáció beszédére jellemzőek, a kódváltás pedig a másodikéra.⁹ A következő két idézetben ugyanaz a szó, egyszer

⁸ A példákban a kölcsönszavakat dőlt betűvel, a kódváltást pedig nagybetűs szavakkal jelzem. A példamondatok végén levő számok, ez esetben a <2.1>, közül az első szám a generációs hovatartozást mutatja, a második pedig azt, hányas számú adatközlőről van szó. Ez utóbbi az adatközlő anonimitásának megőrzésére szolgál.

⁹ Mivel a kölcsönzés és a kódváltás elkülönítésében fonológiai kritériumot alkalmaztam, ez nem meglepő eredmény. A második generációs adatközlők, akiknek domináns nyelve a legtöbb esetben az angol és nem a magyar, ‘angolosabban’ tudják kiejteni az angol szavakat, mint némely első generációs magyar; bár több első generációs magyar beszédében is érezhető a pontos angol kiejtésre való törekvés.

kódváltás (3. példa), másszor kölcsönszó (4. példa) formájában szerepel. A harmadik példa adatközlője ugyan első generációs magyarnak számít a besorolás szerint (16 éves korában hagyta el Magyarországot), de beszéde inkább a második generáció beszédére hasonlít. A *youth hostel*-ek terjedésével a *hostel* szó a mai Magyarországon sem ismeretlen; a szót az adatközlők többsége azonban Ausztráliában ismerhette meg. A szó a szövegekben mindenütt azt a fajta szállót jelenti, ahol a bevándorlókat szállásolták el.

- (3) Volt ilyen HOSTEL, vót ilyen MIGRATION HOSTEL. <1.18>
 ang. *hostel* 'szálló'
 ang. *migration hostel* 'bevándorlók szállója'
- (4) Ott vótunk ilyen vendég*hosztel*ba. <1.19>
hosztel < ang. *hostel* 'szálló'

Az ötödik példában (5) szereplő *tép* 'magnószalag, kazetta' szó több adatközlőnél is előfordul a szövegekben, tehát ebben az esetben klasszikus értelemben vett ausztráliai magyar kölcsönszóról beszélhetünk. A szó többszöri előfordulását a korpuszban az egyik interjúkérdés provokálta („Vannak-e magyar könyvei, videói, kazettái?”), ezért a korpuszbeli gyakoriság nem feltétlenül ad választ arra a kérdésre, milyen gyakori a szó általában az ausztráliai magyar nyelvben. A hatodik idézet (6) ennek éppen az ellenkezőjére példa: a *fani* 'mulatságos, vicces, furcsa' szó csak egy adatközlőnél fordul elő a szövegekben (nála ugyan hatszor is), habár a szót gyakran hallani az ausztráliai magyar beszédben.

- (5) És rengeteg magyar könyve van, magyar *tép*je. <1.10>
tép <ang. *tape* 'magnószalag, kazetta'
- (6) Hát az *fani* vót. <1.23>
fani < ang. *funny* 'mulatságos, vicces, furcsa'

A kódváltás és a szókölcsonzés között nincs feltétlenül éles határ; több kutató, például Romaine 1993 [1989]: 114) vagy Myers-Scotton (1993: 176) a két jelenség közötti folyamatosságot hangsúlyozzák. Ez a szemlélet közel áll hozzám is; ennek ellenére a kódváltás és a kölcsönzés elkülönítését is fontosnak tartom, mivel a kölcsönzéssel keletkezett szavak a kódváltásnál legalább egy fokkal nagyobb integráltságot mutatnak.

5.2. Igekölcsönzés

Az amerikai magyar beszédnek a magyarországitól eltérő szókincsbeli sajátosságait Kontra (1990: 97–101) két csoportra osztja fel: intra- és interlingvális devianciák. Az intralingvális devianciák csoportjába sorolt példák nagy része hasonló hangzású vagy jelentésű szavak keveredését mutatja az adatközlők beszédében. Az interlingvális deviancia négy csoportját a kölcsönszavak, hibrid kölcsönszavak, jelentéskölcsönzések és tükörszavak alkotják. Bartha (1995: 35, 1996: 422–24) a(z) alapszavakra is kiterjedő kölcsönszavak magas számára, a jelentéskiterjesztésre és az idiomatikus tükörfordításokra

hívja fel a figyelmet az amerikai magyar szókincsben;¹⁰ Fenyvesi (1998: 241) szintén a tükörfordításokat valamint a rokonsági nevek kölcsönzését emeli ki.

Az ausztráliai magyar nyelvben a fent említett lexikai sajátosságok mindegyike megtalálható. Közülük kettőt kívánok itt kiemelni: a szavak keverését és a kölcsön-szavak egy csoportját. Bár a kölcsön-szavak döntő többsége névszó, itt az igéket elemzem. A korpuszban az alábbi tizenhét (a variánsokat külön számolva huszonegy) ige fordult elő, amelyeket az ausztráliai angolból kölcsönöztek az adatközlők:

aktol (1)¹¹ ‘valamilyen minőségben működik’ < ang. *to act*; *apszetol* (1) ‘kizökkent, kihoz a sodrából; felidegesít’ < ang. *to upset*; *behoppán* (1) ‘betoppán, beugrik’ < ang. *to hop*; *blaffol* (1) ‘becsap, rászed, blöfföl’ < ang. *to bluff*; *csárdzsol* (1) ‘felszámít (díjat)’ < ang. *to charge*; *csekköl* (1) ‘ellenőriz’ < ang. *to check*; *diszmisszol* (3) ‘elbocsát, felment’ < ang. *to dismiss*; *epenelol* (1) ‘esküdteket felhív, lajstromoz’ < ang. *to empanel*; *gemlizik* ~ *gemblizik* (2) ‘szerencsejátékot üz’ < ang. *to gamble*; *hoppingol* (1) ‘itt: átv. lovagol; emleget, foglalkozik’ < ang. *to hop*; *kanuzik* (1) ‘kajakozik, kenuzik’ < ang. *to canoe*; *komplénol* ~ *komplihol* (5) ‘panaszcodik’ < ang. *to complain*; *menedzsel* (1) ‘gépet kezel’ < ang. *to manage*; *nominál* (4) ‘ajánl, jelöl’ < ang. *to nominate*; *sopingol* (1) ‘bevásárol, vásárolgat’ < ang. *shopping* ‘bevásárlás’; *szpellöl* ~ *szpellol* ~ *leszpellinglel* (4) ‘(nevet) betűz’ < ang. *spell(ing)* ‘betűz(és)’; *szpotolás* (1) ‘pecsételtávolítás (< *szpotol* ‘pecsétet kivesz, kitisztít’) < ang. *spot* ‘pecsét’.

A felsorolt igék legtöbbje egyszer fordul elő az anyagban és egyszeri, alkalmi kölcsönzésnek tűnik. A *komplénol* ~ *komplihol* ‘panaszcodik’ ige négy adatközlőnél fordul elő összesen ötször, a *szpellöl* ~ *szpellol* ~ *leszpellinglel* ‘(nevet) betűz’ ige pedig három adatközlőnél összesen négyszer. Ezek tehát a szövegbeli előfordulásuk alapján klasszikus kölcsön-szónak számítanak¹² – s gyakran hallani őket a mindennapi beszédben is. A *diszmisszol* ‘elbocsát, felment’ ige ugyan háromszor szerepel a szövegekben, de mindháromszor ugyanannál az adatközlőnél – tehát egy adatközlő beszédére jellemző. A *gemlizik* ~ *gemblizik* ‘szerencsejátékot üz’ ige mindkét formája ugyanannál az adatközlőnél fordul elő. Ez az ige azonban gyakran hallható az ausztráliai magyar beszélők nyelvében, mivel Ausztráliában a különböző szerencsejátékoknak (fogadások lóversenyen, agárversenyen, lottó, sorsjegyek) nagy szerepük van az emberek életében. A *sopingol* ‘bevásárol, vásárolgat’ ige csak egyszer szerepel a korpuszban, habár elég gyakori szó az ausztráliai magyarok¹³ nyelvében.

¹⁰ Bartha (1995a, 1995b és 1996) kívülről és belülről indukált/induló változásokról beszél ezen sajátosságok elemzésekor.

¹¹ Itt és a továbbiakban a szó után zárójelben szereplő szám azt mutatja, hányszor fordul elő a szó a korpuszban a megadott jelentésben.

¹² A kontaktusvizsgálatoknál a kölcsön-szónak való minősítéskor általában a három adatközlőnél való előfordulást tartják a minimumnak a szakirodalomban.

¹³ S újabban a magyarországi magyarokéban is. A szó ugyan szerepel Bakos (1978 [1973]) Idegen szavak és kifejezések szótárában, de elterjedtsége az ausztráliai magyar nyelvben indokoltá teszi itteni felvételét.

A korpuszban előforduló angol eredetű igék legtöbbje a magyar nyelv egyik legproduktívabb (denominális) *-l/-Vl* igeképzőjének a segítségével vált alkalmassá igei funkcióra; a *gemplizik ~ gemblizik* 'szerencsejátékot üz' és a *kanuzik* 'kajakozik, kenuzik' igék a szintén produktív *-z(ik)* igeképzőt kapták. Ugyanez a tendencia fedezhető fel például az amerikai magyarban (vö. Vázsonyi – Kontra 1995) és a burgenlandi magyar nyelvben is (Gal 1992 [1989]). A *leszpellinglel* 'betűz' és a *behoppán* 'beugrik, betoppen' igét igekötővel is ellátta az adatközlő. A *behoppán* igehez ugyanaz az igekötő és igeképző járul, mint a neki jelentésben megfelelő, magyar köznyelvben használatos formához. Elképzelhető, hogy az alak az angol és a magyar ige szemantikai-formai kontaminációjának az eredménye.

A korpuszban a magyar igeképzők a legtöbb esetben az angol alapigéhez illeszkednek; kivételt képez a *leszpellinglel* 'betűz' és a *sopingol* 'bevásárol, vásárolgat' ige, amelyekben az angol igéből képzett *spelling* 'betűzés' és *shopping* 'bevásárlás' névszó az ausztráliai magyar ige kiindulópontja. A *szpotol* 'pecsétet kivesz' ige pedig nem igei, hanem deverbális névszóképzős formában (*szpotolás* 'pecsételtávoltítás') fordul elő az anyagban.

Az angol eredetű igék mindegyike, legyen akár alkalmi kölcsönzésről vagy klasszikus értelemben vett kölcsönszónak minősülő igeről szó, fonológiailag, morfológiailag és szintaktikailag is jól beleilleszkedik a magyar beszédbe. Ezt az alábbi két mondattal kívánom illusztrálni. A hetedik számú példában (7) az angolból kölcsönözött ige múlt idejű formában fordul elő, a nyolcadik példában (8) az angolból kölcsönözött igehez a *-hat/het* igeképző is hozzájárul.

- (7) Kapott valaki, nem tom, hatvan fontot vagy nyolcvanat, amikó még font volt, me hatvanhatba változott át dollárra, akkor, hogyha nem *gemblizett* vagy nem cigarettázott vagy nem ivott, azt megtarthatta magának. <1.19>
gemblizik 'szerencsejátékot üz'
- (8) Amint látja, jöttek a fiaim ide, úgyhogy nem *komplénolhatunk*. <1.10>
komplénol 'panaszodik'

Campbell és Muntzel (1992 [1989]: 189) a nyelvi szabályok fakultatív alkalmazásából keletkező variabilitást a fokozatosan bekövetkező nyelvváltás (ill. nyelvi halál) egyik ismérvének látja. A fent felsorolt igékhez kapcsolódó *-l/-Vl* igeképzőben a magánhangzóharmónia szabálya nem mindig érvényesül. A következő három példamondatban a 'betűz' jelentésű igehez az egyik adatközlő magas (9. példa), a másik mély hangrendű (10. példa) magánhangzót kapcsolt. A variabilitást mutatja a tizenegyedik példa (11) is, amelyben az azonos jelentésű igt nem az angol igei, hanem névszói formából képezte az informáns.

- (9) De én, én csak *szpellölöm* nekik itten. <1.18>
- (10) Azt se tudják, hogyan kell *szpellolni*. <1.11>

- (11) De legtöbbször azért, mer túl hosszú, és mikor le kell *szpellingelnie*, tudod, azért kezdetben nagyon nehezen megy. <1.7>

szpellöll/szelloll/szpellengel ‘betűz’

Az itt szereplő igék száma azonban túl kicsi ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le belőlük a variabilitást illetően. Az ausztráliai magyar nyelvben a variabilitást többek között az okozza, hogy ez a nyelvváltozat az amerikai magyarnál lényegesen újabb és az angol eredetű szavak (még) nem szilárdulhattak meg egységes formában.

5.3. Szavak keverése: igék

A szavak keverése szintén gyakrabban fordul elő a névszói kategóriában, mint az igeiben. Dolgozatomban igei példákkal fogok élni. Az igék keveredésének nagy része angol interferencia hatására jöhetett létre, mint például az a) csoportban felsorolt igék esetében. A *kap* és a *megy* igék gyakori használata más igék helyett (pl. *fog, folyik, lesz, tart*) angol interferenciát tükröz (ang. *to get, to go on*), ugyanakkor az igék egyszerűsödésével is jár. A c) csoportban előforduló három ige-pár keverése intralingvális devianciát jelez: a jelentésben egymáshoz közel álló alapigék felcseréléséből adódik.

a) *cserél/változtat* (3) vö. ang. *to change*; *csodál/csodálkozik* (1) vö. ang. *to wonder*, *felrak/felállít* (1) vö. ang. *to put up*; *ismer/tud* (2) vö. ang. *to know*; *(ki)bérel/kölcsönöz* (5) vö. ang. *to hire*; *mos/mosogat* (1) vö. ang. *to wash*; *néz/lát* vö. ang. *to see*; *tetszik/szeret* (3) vö. ang. *to like*

b) *kap* (11) (alvást, érettségit, iskolai órát, műsort, műtétet) vö. ang. *to get*; *megy* (13) (beszéd, érettségi, tantárgy) vö. ang. *to go on*

c) *kötődik/fűződik* (1); *(fel)ver/(fel)vág* (1), *gondoz/gondolkodik* (1)

Az alábbiakban mindegyik csoportból egy-egy igét szövegkörnyezetébe ágyazva is bemutatok. A tizenkettedik (12) példában szereplő magyar *tud* ige az angol *to know* ‘tud, ismer’ ige hatására jelentésbővülésen ment keresztül, és átvette az ‘ismer’ jelentést is. A tizenharmadik példában (13) a *megy* szó a *folyik, (vissza)tér* és a *bejön/beugrik* igéket szorítja ki a mondatokból. Ez a példa jól mutatja az angol-domináns kétnyelvű adatközlő tudatosított, szavakba öntött tusakodását a magyar nyelvvel. A tizennegyedik példában (14) a *gondoz* és *gondolkodik* ige keverése nem tükröz angol¹⁴ hatást, ez esetben a szavak keverése tehát intralingvális devianciára utal.

¹⁴ Az adatközlő ugyan két évet Svédországban is töltött, de a svéd nyelv hatása sem mutatható ki ebben a példában.

- (12) Mert mindenki, akit *tudok*, itt van, tudod. <2.21>¹⁵
tud 'ismer'
- (13) Lehet, hogy elkezdem magyarul, aztán a végén, asszem nagyon sokszor angolul, angolul *megy*. Akkor, ha észhez kapok, akkor *visszamegy* hirtelen magyarra, akkor megint hirtelen egy szó, megakadok, akkor az *bemegy* angolul. <2.22>
megy 'folyik, visszatér, bejön/beugrik'
- (14) Most nehéz nekem, mert mikor *gondozok*, svédbe *gondozok* most, nem magyarul. <2.35>
gondoz 'gondolkozik'

Külön csoportba kerültek azok az igekötős igék, amelyekben a magyar közbeszéd-től eltérő igekötő szerepel a korpuszban valamely igén (vagy egyáltalán nem szerepel igekötő) – tehát a felszínen igekötőkeverés jelenik meg. Ezen csoport azonban nem egységes: egy részük tükörfordítás eredménye (*feljön/eljön, kimegy/elmegy*), másik részük intralingvális devienciára utal (*átél/túlél, átfordít/lefordít, átmegy/belemegy, ér/elér*):

átél – túlél (1); *átfordít – lefordít* (3); *átmegy – belemegy* (1); *ér – elér*; *feljön – eljön* (1); *kimegy – elmegy* (3).

A felsorolt igék közül kettőt szövegkörnyezetével együtt is bemutatok. A tizenötödik példában (15) vagy az *elér* igét használta igekötő nélkül az adatközlő (ez a legvalószínűbb magyarázat), vagy a (vmi) *ér* (vmennyit) ige került 'elér' értelemben a mondatba. Ez utóbbi esetben vagy az *ér* szó jelentésbővüléséről beszélhetünk vagy egyszerűen szótévesztésről/-keverésről van szó. A tizenhatodik (16) példában a *kimegy* ige *elmegy* (szórakozni, vacsorázni) értelemben fordul elő a mondatban – s ez angol tükörfordítás eredménye (vö. ang. *to go out*, szó szerint: 'kimegy'). A tizenhetedik (17) példában szintén a *kimegy* ige szerepel *elmegy* értelemben; ez az idézet azt mutatja, hogy a tükörfordítás az igén kívül kiterjed a hozzákapcsolódó egész szerkezetre is, vagyis szintaktikai tükörfordításról, szóról szóra való fordításról van szó: *kimegy vacsorára* 'elmegy vacsorázni (étterembe)' < ang. *to go out for dinner* (szó szerint: 'kimegy vacsorára').

- (15) Gondolom, hogy jobb eredményt fogok *érni*. <2.33>
ér 'elér'
- (16) Hát szeretek szórakozni, *kimenni* barátokkal. <2.33>

¹⁵ Ugyanebben a mondatban a *tudod* szó esetében is angol hatással számolhatunk (ang. *you know* 'tudod'). A szó a magyar beszélt nyelvben is előfordul hasonló funkcióban, de az a tény, hogy a korpuszban főként csak a második generáció beszédében fedezhető fel, inkább angol interferenciára enged következtetni.

(17) Amikó anyu főz vagy *kimegyünk* vacsorára [...] <2.28>

kimegy ‘elmegy’

6. Szókincsvesztés vagy nyelvi újítás?

A kölcsönzött igék mindegyikének van szemantikailag megfelelő párja a magyar köznyelvben, nem kulturális kölcsönyszavakról van szó. Így ezen igék kölcsönzése a szókincsvesztés kategóriájába sorolható – amennyiben az új szó kiszorította az eredetit. Ez azonban a korpusz alapján nem állapítható meg. Az egyes nyelvek nyelvváltozataira, például a tájnyelvekre vagy a szlengre, egyébként is gyakran jellemző a köznyelvtől eltérő kölcsönyszavak használata.

A felsőöri magyar nyelvet vizsgáló Gal (1992 [1989]) arra hívja fel a figyelmet, hogy a nyelvi kontaktusok hatásainál ne csak a negatívumokat, hanem a pozitívumokat is vegyük számba. Az idegen eredetű igék *-l* igeképzővel való magyarítása például ilyen pozitív jelenségnek számíthat, hiszen arról tanúskodik, hogy a beszélők a legtöbb esetben megfelelő módon tudják alkalmazni a vonatkozó igeképzési szabályokat. A felsőöri magyarok körében fiatalok és idősebb adatközlők egyaránt éltek ezzel az igeképzési formával (Gal im.: 321, 2. táblázat). Az ausztráliai magyar korpuszban az igekölcsönzés példái azonban döntő többségükben – három igét kivéve (*sopingol*, *behoppan* és a *kanuzik*) – első generációs magyaroktól valók. Ez arra mutat, hogy a második generáció nem tudja vagy nem meri kreatívan használni ezt a fajta szóképzést.¹⁶

Gal (im.: 327–329) a szavak keverésének jelenségét a felsőöri magyar nyelvben egyrészt a szókincsvesztés negatív következményének, másrészt a kreatív innovációs készség pozitív hatásának tartja. Az, hogy Felsőőrön a fiatalabb nemzedék sokkal több neologizmust használ, mint az idősebb generáció, mégis arra mutat, hogy a szókincsvesztés a fiatalabb nemzedék körében nagyobb mérvű. Az ausztráliai magyar korpuszban az igék, igekötők keverése s az így keletkező „neologizmusok” egyértelműen a második generációs adatközlők beszédére jellemzőek: a több mint ötven igei „újítás” közül csak öt adat való első generációs adatközlőktől. Vagyis a második generációs adatközlők egy része, akiknek magyar szókincsére jellemző a címben közölt idézet („A szókincs az nekem nem annyira bő”), ezekkel az „újításokkal próbálja kompenzálni a szókincsvesztést.

Ahogy az elméleti háttér felvázolásánál bemutattam, Thomason és Kaufman (1991 [1988]: 65–109) a szakaszos nyelvi változások első jeleinek tartja a szókincs felcserélődését kontaktushelyzetben.¹⁷ A fent bemutatott igék csak töredékét adják annak a közel ezer, magyar köznyelvi formától eltérő lexikai sajátosságnak, amely az ausztráliai magyar korpuszban található. Az igei példák arra mutatnak, hogy a közvetlen kölcsönzés, amely feltételezi az igeképzők kreatív alkalmazását, főként az első generáció beszédére jellemző; a tükörfordítások, tükörszerkezetek megjelenése és a szavak keverése főként a második generációra jellemzőek. A szavak kölcsönzése

¹⁶ Második generációs adatközlők kódváltás esetében sem használták ezt az igeképzőt: csak egy második generációs adatközlőnél találjuk meg ezt a formát kódváltással együtt.

¹⁷ Thomason és Kaufman azonban nyelvfenntartásról beszél mindaddig, míg egy nyelvet valamilyen szinten fenntart egy beszélőközösség.

kétnyelvű környezetben ugyan természetes folyamatnak tekinthető, de a generációs megoszlás arra mutat, hogy a szókincsvesztés (vagy a hiányos szókincselsajátítás) a második generációs beszélőkre jellemző inkább. Ez mikroszinten (az egyes adatközlők beszédében) jelezheti azt a nyelvvesztési folyamatot, amely a szakaszosan végbemenő nyelváltási folyamat részét képezi. Clyne (1991: 67) statisztikai adataiból pedig arra következtethetünk, hogy makroszinten az egész ausztráliai beszélőközösség körében a nyelvcsere jelei mutathatók ki: a második és harmadik generáció határán levők körében a nyelvfenntartás már csak 12,8 százalékos.

A nyelv megőrzése természetesen nem mindig feltétele a magyar identitástudat megőrzésének. Cikkemet egy második generációs adatközlő szavaival szeretném zárni: „*Hát mer effektív¹⁸ akármennyire rosszul beszélek magyarul vagy, vagy ausztrál vagyok vagy itt élünk, valahogy magyarnak érzem magamat.*”

IRODALOM

- Auer, Peter 1998: Introduction: Bilingual Conversation revisited. In: Peter Auer (ed.): *Code-switching in Conversation. Language, Interaction and Identity*. London – New York, Routledge. 1–24.
- Bakos Ferenc 1978 [1972]: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bartha Csilla 1995a: Nyelvcsere, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kétnyelvűség vizsgálatához. In: Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest. 37–47.
- Bartha Csilla 1995b: A nyelvvesztés néhány rendszerbeli szimptómája amerikai magyarok nyelvhasználatában. In: Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*. Budapest, ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék. 34–45.
- Bartha Csilla 1996: Social and linguistic characteristics of immigrant language shift. The case of Hungarian in Detroit. *Acta Linguistica Hungarica* 43/3–4. 405–431.
- Borbély Anna 1995: Attitűd és nyelvválasztás egy magyarországi román közösségben. In: Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest. 287–297.
- Campbell, Lyle – Martha C. Muntzel 1992 [1989]: The structural consequences of language death. In: Nancy C. Dorian (szerk.): *Investigating Obsolescence. Studies in the Social and Cultural Foundations of Language* 7. Cambridge, Cambridge University Press. 181–197.
- Clyne, Michael 1991: *Community Languages. The Australian Experience*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Fenyvesi, Anna 1995: Language contact and language death in an immigrant language. The case of Hungarian. *University of Pittsburgh, Working Papers in Linguistics* 3. Pittsburg, Department of Linguistics, University of Pittsburgh. 1–117.

¹⁸ A szó jelentése: ‘ténylegesen, a gyakorlatban, tulajdonképpen’.

- Fenyvesi, Anna 1996: The case of American Hungarian case. Morphological change in McKeesport, PA. *Acta Linguistica Hungarica* 43/3–4. 405–431.
- Fenyvesi, Anna 1998a: Patterns of borrowing and language attrition. American Hungarian in McKeesport, Pennsylvania. In: C. de Groot – I. Kenesei (eds.): *Papers from the Amsterdam Conference. Approaches to Hungarian* 6. Szeged, JATEPress. 229–249.
- Fenyvesi Anna 1998b: Nyelvkontaktus és nyelvvesztés az amerikai magyarban. A hasonulások sorsa a mckeesporti beszélők nyelvében. In: Sándor Klára (szerk.): *Nyelvi változó – nyelvi változás. A 9. Élőnyelvi Konferencia (Szeged, 1996. augusztus 22–24.) előadásai*. Szeged, JGYF Kiadó.
- Gal, Susan 1979: *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York, Academic Press.
- Gal, Susan 1992 [1989]: Lexical innovation and loss. The use and value of restricted Hungarian. In: Nancy C. Dorian (ed.): *Investigating obsolescence. Studies in the Social and Cultural Foundations of Language* 7. Cambridge, Cambridge University Press. 313–331.
- Jupp, James – Barry York 1995: *Birthplaces of the Australian People. Colonial & Commonwealth Censuses, 1828–1991*. Centre for Immigration & Multicultural Studies. Research School of Social Sciences. Australian National University.
- Kiss Jenő 1995: *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kontra Miklós 1990: *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kunz Egon 1997: *Magyarok Ausztráliában. A Magyarságkutatás könyviára* 21. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Lanstyák István 2000: *A magyar nyelv Szlovákiában. A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* 3. Budapest – Pozsony, Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lauttamus, Timo 1992: Lainaaminen ja koodinvaihto: havaintoja amerikansuomalaisten kielistä. *Virittjä* 96. 3–16.
- Myers-Scotton, Carol 1993a: *Duelling Languages: Grammatical Structure in Code-switching*. Oxford, Clarendon Press.
- Romaine, Suzanne 1991: Introduction. In: Suzanne Romaine (ed.): *Language in Australia*. Cambridge, Cambridge University Press. 1–24.
- Romaine, Suzanne 1993 [1989]: *Bilingualism. Language in Society* 13. Oxford. Blackwell.
- Thomason, Sarah Gray – Terrence Kaufman 1991 [1988]: *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley, University of California Press.
- Vázsonyi Endre – Kontra Miklós 1995: *Túl a Kecegárdán. Calumet-vidéki amerikai magyar szótár*. Budapest, Teleki László Alapítvány.